

KOVÁCS KRISZTINA

„Lélek és forma”
Kafka Margit művészi fejlődése

RADNÓTI MIKLÓS DOKTORI DISSZERTÁCIÓJÁRÓL

Szegedi egyetemi évek, a disszertáció keletkezéstörténete

Radnóti Miklós szegedi egyetemi éveit Kafka Margitról szóló disszertációjával (*Kafka Margit művészi fejlődése*) és francia szakdolgozatával (*Egzotizmus a háború utáni francia költészetben*) zárta. Dolgozatomban a doktori disszertáció keletkezését, kritikai visszhangját, a költői identitás képzéséhez is adatokat szolgáltatató momentumait tárgyalom. A szegedi időszakról, a Radnótit ért szellemi hatásokról és az itt kialakult személyes kapcsolatrendszeréről több kitűnő forrás, visszaemlékezés és tanulmány áll rendelkezésre. Értékes adatokat kapunk az évfolyamtársak, kollégák, Baróti Dezső és Ortutay Gyula tárgyhoz kapcsolódó írásaiból, Péter László a költő szegedi mozgását, topográfiáját tárgyaló kutatásaiból, legutóbb pedig Ferencz Győző Radnóti-monográfiájából.¹ Utóbbi a korábban nem publikált Radnóti–Gyarmati Fanni-levelezés közreadásával ad az egyetemi időszakról a költő lelki alkatát is árnyaló képet. A levelezés publikált részének hangját egyrészt a száműzetés, kizártság élménye határozza meg (a numerus clausus miatt Szegedre kerülés ténye ezt indokolja is). Erről és a felvételi körüli bonyodalmakról Radnóti leveleiben többször is írt: „Hát nem örület ez? Szeged. Hát mit csináljak én Szegeden?”² Ez a kétségbeesett, az otthonalanságra könnyen ráismerő hang már nem ismeretlen előttünk, a reichenbergi év levelezését is jellemezte. Lelki beállítódásként, meghatározottságként alakult és vonult végig kettejük kapcsolatán is. A levelekből kiolvasható szerelem sokszor szimbiotikus és egyenrangú viszonyként tárul fel előttünk, sokszor egy olyan szenzibilis, a túlérzékenység határát súroló, azonnali választ és reakciót követelő függésként, amely az idegen és ismeretlen környezettel szembeni biztonságos „szellemi térként” képződik meg.

Ilyen viszonyulások jellemezték az egyetemi időszak kezdetét, a körülmények ellenére Radnóti végül mégis nagy hatású, termékeny szellemi közegként ismert Szegedre. Sík Sándor, Zolnai Béla, Várkonyi Hildebrand órái és személyes hatásuk, a Szegedi Főiskola Művészeti Kollégiuma fontos és folyamatos fejlődést biztosító világot teremtettek szá-

¹ Baróti Dezső: *Írók, érzelmek, stílusok*. Bp., 1971.; uő: *Kortárs útlevelére. Radnóti Miklós 1909–1935*. Bp., 1977.; Ferencz Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete. Kritikai életrajz*. Bp., 2005.; Ortutay Gyula: *Fények, tiszta árnyak*. Bp., 1973.; Péter László: *Szeged irodalmi emlékhelyei*. Szeged, 1974.

² Ferencz 2005, 162.

mára. Bár személyes és mestereivel kialakított kapcsolatait továbbra is ez a sokszor apróságokat felnagyító, öntudatos, elismerésre vágyó attitűd határozta meg. Ez történt a Zolnai Bélával, francia tanszékvezetőjével és későbbi szerkesztőjével való első találkozásakor. Zolnaitól mint már ismert fiatal költő azonnali figyelmet várt volna,³ de hasonló jelenetek játszódtak le, legalábbis a levelezés adatai szerint az atyai vonásokkal is felruházott Sík Sándorral való beszélgetéseiben. Például akkor, amikor a Sík által adott doktori témát, az Arany János *Koszorúját* feldolgozó disszertációt visszautasította, és helyette az éppen „felszabaduló” Kaffka Margit-dolgozatot választotta. A jelenetet Radnóti Fanninak írt levelében így idézte fel: „Az öreg másfél órán át kapacitált és morgott, hogy túl egyszerű ez a téma nekem, egy monográfia, így, meg úgy, de aztán belátta, hogy ezt is meg lehet amúgy csinálni. Hogy nagy munka legyen.”⁴ A készülő dolgozat fázisairól aztán ugyanolyan részletesen számol be Fanninak írt leveleiben, mint korábban is minden hétköznapijáról.

A disszertáció keletkezését, a témához való személyes viszonyt Baróti Dezső *Kortárs útlevelére* című, Radnóti pályáját 1935-ig tárgyaló munkájában tárta fel. Baróti a költőt ért szellemi hatásokat a megírás módjában is fontosnak tartotta. Hangsúlyozta azt a körülményt, hogy a pedagógiai lélektan előadások, Várkonyi Hildebrand nézetei milyen termékeny módon épültek be a disszertáció módszertani felvetéseibe.⁵ Elmondja azt is, hogy ezt a pályát, Kaffka fejlődését Radnóti a magyar modernség értékes és rokonszenves írói közé sorolta be, de semmivel sem volt kedvesebb neki, mint a *Nyugat* bármely más írója. Adyt, Móriczot, Füst Milánt is jelentősebbnek tartotta nála. Egyáltalán nem valószínű tehát, hogy valaha is nagyobb tanulmányt írt volna Kaffka Margitról, ha nem kell a meglévő disszertációtémák közül válogatnia.⁶ Baróti szándéka szerint nem akar elmélyedni a Radnóti ért hatások mikrofilológiájában, de fontosnak tartja kiemelni, hogy a költő saját lírájának működésére is választ keres a dolgozatban.⁷ A mindent átszövő líraiság, a költői eszközök használata a kutatómunkában és a megírásban is domináltak. Így a Radnóti által kevésbé kedvelt biografikus irodalomtörténet helyett a Kaffka írásainak önkifejezését, öngazolását hangsúlyozó dolgozatot kapunk kézhez, amelynek részletei valomásként, önvalomásként is olvashatók.⁸ Baróti a dolgozat szóbeli forrásai közt külön kiemelte Várkonyinak *A nő lélektanáról* szóló egyetemi előadásait. Az ott megismert szakirodalom iránti érdeklődést és Radnóti témában való elmélyülését Baróti olvasatában a Fannihoz fűződő kapcsolat szabadabb(?) és modernebb szerelemeszménye is inspirálhatta.⁹

³ Ferencz 2005, 183.

⁴ Ferencz 2005, 289.

⁵ Baróti Dezső: *Kortárs útlevelére. Radnóti Miklós 1909–1935*. Bp., 1977, 149.

⁶ Baróti 1977, 433–434.

⁷ Baróti 1977, 434.

⁸ Baróti 1977, 436, 441.

⁹ Baróti 1977, 437. A kapcsolat egyenrangúságát és mélységét nem vitatom, ám hogy ez a kötődés természeténél fogva nem volt mentes ellentmondásoktól, mindenképpen figyelemre int. Ld.: Vári György ehhez kapcsolódó, a hűség és házasság, a későbbi szerelmi viszony problematikájához fűzött gondolatait Ferencz Győző könyvéről írt kritikájából. Vári György: *Aki nem száll gépen fölébe* (Ferencz Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete*). Jelenkor 2007. febr. 2. sz. 206–220, 209–210.

A dolgozatot hosszú és teljességre törekvő kutatómunka előzte meg, bár a befejezéséről értesítő levélben Radnóti megemlíti a szöveg korlátait és hibáit. Az idézett levélrészletben azonban a már megismert öntudat és büszkeség is teret kapott: „Szebben megírtatam volna, hisz első fogalmazás után gépbe diktáltam, de jobban nem. Az én szempontjaimmal nemigen dolgoztak eddig, így tulajdonképpen kísérlet; azt hiszem sikerült. Marxista esztétika. A társadalommal, mint alapokkal magyarázni a lélek és a forma fejlődését. Tulajdonképpen esszé lett, ami nem helyes és nem szeretik doktori értekezéseknél.” A levélben azt is elmondja, hogy bár 270 lábjegyzet tanúskodik a filológiai megalapozottságáról, ezek nélkül is megáll az egész szöveg.¹⁰ Szó van ugyan az időhiány miatt „összecsapott végről” és az értekezés egyéb hibáiról, *Naplójában* később mégis öntudatosan panaszkodott Ortutay és Baróti feltételezett meglepettségéről.¹¹ Az idézett bejegyzés, egy 1934. július 13-án kelt jegyzetben a Tolnai Gábor kritikájáról írt gondolatok kapcsán hangzott el. „Az objektivitásáért és igazságáért lelkesül Gábor. Igen. Ez kísérlet volt és azért sikerült tán, mert nem kompenzáltam vele, mint a legtöbb irodalomtörténész, aki abbamaradt író, vagy pláne költő. És örülök Gábor elismerésének, mert ért hozzá, s mert Szegeden Dezső és Gyula a két »profi« tudós, mint »előkelő idegen« sikerült munkáját kezelték, mint a poéta kirándulását, amit kissé tán szemtelenségnek néztek. No, ami Deskét illeti, ezt a kis férfikurvát és a tudományát... jól írja róla Gábor. Az igazság fogalma távoli és exotikus valami neki. Nem csoda, hogy Zolnaival úgy megértik egymást!”¹²

Az elvégzett munkájára büszke, a szakirodalmat lelkesen gyűjtő Radnóti képét a „megidézett” Baróti is megörökítette: „Emlékszem, milyen örömmel mutatta szép gyöngybetűvel írt, napról napra sokasodó céduláit, amelyeket ismert rendszeretével két kartonlap között, gumiszalaggal fogott egybe.”¹³ Baróti a Szegedi Fiatalkor Művészeti Kollégiuma által is kiadott disszertáció élénk kritikai fogadtatásából Schöpflin Aladár véleményét fogadta el és vette át, melyben a bíráló „kritikai esszéként” említette a dolgozatot.¹⁴ A doktori értekezés végül summa cum laude fokozatot és ennek megfelelő bölcsészdoktori oklevelet kapott.¹⁵

A disszertációról

Tézisének Radnóti a bevezetőben a lélek és forma fejlődésének vizsgálatát tekintette, ez a felfogás mint látni fogjuk tudományos, irodalomtörténeti módszereihez és költői attitűdjéhez is közel állt.

Vári György Ferencz Győző könyvéről írt, már idézett kritikájában felhívta a figyelmet egy fontos hatásra, Lukács György *A lélek és a formák* című, 1911-ben eredetileg németül írt esszéjére és az ezzel a címmel kiadott esszégyűjteményére. Radnótit ezzel az írással Sík

¹⁰ Ferencz 2005, 291.

¹¹ Radnóti 1989, 10–11.

¹² Radnóti, 1989, 10.

¹³ Baróti 1977, 425.

¹⁴ Baróti 1977, 440.

¹⁵ Ferencz 2005, 291. Ferencz Győző itt Ilia Mihály felfedezését közli, aki a szegedi egyetemi könyvtárban leadott köteles példány utolsó oldalán megtalálta Sík Sándor bírálatának szövegét. A minősítés tartalmát az özvegynek eljuttatott levélben közölte.

Sándor ismertette meg, aki *Esztétikájában* sokszor maga is hasonló elveket járt körül. Radnóti, ezt a szöveget olvasva könnyen felismerhetjük, több esetben Lukács gondolataiból indul ki. Az esszékötet fontos megállapítása, mely szerint a formakérdések egyben világnézeti kérdések, Sík útmutatásaiból következtetett viszonyulás. E kategóriákat szabadon kezelve állt neki a dolgozatnak,¹⁶ amelyben a saját én, vagy költői én megalkotásának lehetőségét is látta.

Az idézett Lukács-írás(ok) újraolvasása talán azért nem haszontalan, mert a forma definíciója mellett más, a disszertáció olvasásához segítséget nyújtó elveket is megfogalmaznak. A bevezető, Popper Leónak írt levélben az esszé fogalmának körülhatárolását kapjuk, gondolatai mintha a Kaffka Margitról szóló írás jellegét magyaráznák. Lukács a kritika természetét az igazság kimondásában látja, és szembe állítja vele a költői magatartást, amely témájával és anyagával szemben semmilyen megfellebbezhetetlen igazsághoz nincs kötve. Problémakezelése így szabadabbá válik, mintha ez az értelmezői szabadság vezetné a „tudós költőt”, ez esetben a *Naplóban* idézett frusztráció, a „lírikus ír irodalomtörténetet” panasz nem bélyeg, hanem az értelmezés nyitott játéktere.¹⁷ Ebből a szempontból beszédes, hogy Lukács írásait maga is a *Kísérletek* címkével látta el, a kötet esszéformában írt rendszereket fogalmazott meg és invenciózus esszéket közölt irodalomtörténeti problémákról.

Radnóti dolgozata, ha néhol a túlzott szubjektivitás mezsgyéjén mozogva is, de tartalmazta ezeket a gondolatokat. Szerzőnk sok esetben sikerrel alkalmazta a megfogalmazott elveket, többek között azt a Lukács gondolatmenetében fontos elképzelést, mely szerint a költészetté formált élet egy tudatos, választott alkotói magatartás lehet (Kierkegaardról írt tanulmányában olvashatjuk a sorokat).¹⁸ Ezt a gondolatot a kultuszképzések és kánonok határán mozogva a Radnóti névvel körülhatárolt költői világra is ráolvashatjuk. Az esszé-kötet címadó írása *A pillanat és a formák* fejezet központi gondolata szerint az ember és a forma minden művészet centrális problémája, a doktori értekezés tézisének felismerhető és egyértelmű forrása.¹⁹

Az elemzés kiindulásként a vizsgált életmű tágabb környezetét a századforduló „roszszat sejtető jólétében” és a „polgári rend biztonságában” határozta meg. Konceptiójában ezek a körülmények biztosítottak kedvező talajt az irodalomnak. Az így felrajzolt világ maga tette lehetővé, hogy részben kiszolgálják, részben lázadjanak ellene. E lázadásban nagy szerepe volt a naturalizmus életszemléletének.²⁰ A szükséges irodalomtörténeti bevezető után a formai lázadás irodalmat szervező hatását elemezte a szöveg, ez Radnóti

¹⁶ Vári 2007, 207.

¹⁷ Lukács György: *A lélek és a formák. Kísérletek*. Lukács Könyvtár. Sorozatszerk.: Mesterházi M. Bp., 1997, 23.

¹⁸ Lukács 1997, 45. 49.

¹⁹ Lukács 1997, 155.

²⁰ Radnóczy Mikós: *Kaffka Margit művészi fejlődése*. Értekezések a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetéből. 14. Szeged 1934, 5. Ismert tény, hogy a költő első névváltoztatási kérelmét Glatterről Radnótira nem engedélyezték. Bár az így kapott Radnóczy vezetéknévet nem használta, doktori értekezése elsőként ezen a néven jelent meg. A továbbiakban erre a kiadásra hivatkozom.

modelljében megelőzte a lélek lázadását.²¹ Fontos körülményként írja le az értekezés a Kaffka indulásához is mentális teret teremtő a magyar vidéket, és az ott megindult „társadalmi bomlást”. A szöveg fontosságát ad annak a ténynek, hogy az írónemzedék legtöbb tagja vidékről származott és hosszabb időt töltött ott. A vidék élményéből állt össze problémáik alapja, hangsúlyozva azt, hogy a motiváció, lelki alkat a disszertáns elemzésében mennyire fontos, a meghatározottságok szociokulturális magyarázatát adó szempont. Radnóti meglátása szerint Kaffka a törekvő lélek, aki gyűlölte a vidéket, mert kinőtt belőle, aki nem kis büszkeséggel emlegette önéletrajzában, hogy haragot tart vele. Elképzelésével szembeállítja Kosztolányiét, aki szerint ugyanez a környezet inspiráló, a csodák földje. Az értekezés ezen a ponton elsősorban Schöpflin tanulmányára támaszkodott, aki a lelki érzékenységet, az intellektuális nyugtalanság szellemét a kor irodalmi jelenségei egyik legfontosabb összetevőjének tartotta.²² Ez a szemlélet a lélektan és az élmény-novella kialakulásának tárgyalásakor épül tovább. Radnóti modelljében a „milieu-rajz” a fontos, a dolgozat határozottan és véglegesen a lírával, líraisággal telítődik, ugyanúgy ahogy a Kaffka-novella és regény is legtöbbször lírával van tele.

A lélek és műforma, formai kísérletek elvét a dolgozat abban is követi, hogy Kaffka költészetének előképeit is ez alapján választja. Az előző korok költőiről megállapította, (Vajdát és Reviczkyt említi itt) hogy nem volt saját lelkiségükből fakadó igazi műformájuk.²³ A dolgozat második fejezete, az egész textust összetartó gondolata az „asszonyiség” fogalma, amely Radnóti olvasatában a lélek másféle beállítódásának formájaként reprezentálódik.²⁴ Ez az a gondolkodás, amelyben Ferencz Győző meglátása szerint az elemző a legmesszebbre jutott. Tette ezt úgy, hogy bár az asszonyiség fogalmát Schöpflintől vette át, és nem állt rendelkezésére a korai (angol, amerikai) feminizmus fogalomkészlete, mégis részletesen kidolgozott, érzékeny elemzéssel állt elő.²⁵

A szöveg a női nem/női irodalom kérdéseinek elemzésekor a másféleség fogalmával dolgozik, a hiányzó szakirodalmi bázis nélkül is érdemi gondolatok fogalmazódnak meg az én és a másik filozófiai diskurzusának témájában. Az *önkifejezés művészetéről* szóló fejezetben Kaffka apropóján Radnóti gyönyörű, tiszta ars poeticaként is értelmezhető elvet fogalmazott meg: „A költő, az író ott kezdődik, ahol világot teremt magának és ezt a nyelven keresztül teremt meg. Anyaga a szó, a szavak, melyek akkor válnak költészetté, mikor elszakadnak betűszerinti, szótári értelmüktől és alkotó részeivé válnak a költői realitásnak, a költő világának.” Radnótinál a szavak teljes világgént épülnek fel, de a „nyelvművészet nyelvteremtés” módszertani kérdéseket is jelentenek.²⁶ Kaffka tehetsége vizuális, akusztikai, mondatalkítása is erre az elvre épült, ez az akusztikusság pedig nem meghatározottsággal is bírt. Az értekezés a téma kultúrtörténeti, pszichológiai, szociológiai vonásait egyszerűen, de vitathatatlanul beszéli el: „A nőknél a szavaknak nagyobb jelentősége van”.²⁷ Az önkifejezés ilyen foka természetesen módon terel a műnemek közül a líra

²¹ Radnóci 1934, 7.

²² Radnóci 1934, 9.

²³ Radnóci 1934, 112.

²⁴ Radnóci 1934, 15–16.

²⁵ Ferencz 2005, 293.

²⁶ Radnóci 1934, 23.

²⁷ Radnóci 1934, 27.

felé, a vers Kaffka saját felfogásában nem művészi munka, egy élet közvetlen „szóba-ömléséről” van szó.²⁸ A látomásos, tépelődő jelleg miatt Radnóti nem tartja véletlennek, hogy asszony „teremti meg irodalmunkban az így meghatározott szabadverset.”²⁹ Láthatjuk, nemcsak az elemző magatartás hangja beszél itt. A naplószerű, önmagát ellenőrző,³⁰ az írást önanalízisként, önmaga tisztázásaként felfogó szerzői magatartás párhuzamai talán túlságosan is világosak.³¹ A befejező, a kritikákban is idézett, polémiát is kiváltó sorok valóban kevésbé tartalmasak és néhány ponton ellentmondásba kerülnek a korábban elhangzottakkal: „Életében sem volt hatóerő, de egy emberpéldát mutatott fel, ami ma is él.”³² A lélekábrázoló regény e fajtája nem kell. Kihullott, és hogy kihullott nem vették észre csak a rosta körül álldogálók.”³³ Kategorikus és talán valóban az időhiánnyal magyarázható felvetések, nem véletlen, hogy két évvel később a *Tükörben* a *Színek és évek* új kiadása alkalmából megjelent cikkében a költő már „élő és minden asszonyíró számára ható példáról beszél”.³⁴

Radnóti egy későbbi, a *Nyugatban* közölt írásában a tanulmány „merek, ítéletszerű végkövetkeztetésével” nézett szembe, módosította, finomította álláspontját. Organikus, máig ható, kritikai kiadásra váró életműről beszélt.³⁵ Ezt az optimista hangvételt folytatta utolsó írásában, a *Magyar Csillagban* közölt dolgozatban, amely valójában a disszertáció rövidebb, átdolgozott, átértékelt változata volt.³⁶

Ferencz Győző könyvében a Radnóti által elvégzett anyaggyűjtést úttörő munkának nevezte. Olyan írásként, amely még nem létező monográfia híján nehéz feladatot vállalt és teljes szakirodalmi gyűjtést végzett. Legértékesebb részeinek mégis azokat a részeket tartotta, ahol a disszertáció alkotás-lélektani kérdésekkel foglalkozott.³⁷ A költői műhelybe bepillantás vágya, módszertani elvek és érzékenység, egy kialakuló irodalomértés állomása, amelyet Radnóti későbbi, főként nőírókról írt kritikáiban is megvalósított.³⁸ Ferencz érdekes körülménynek tartotta, hogy bár Radnóti Kaffkát, mint a szabadvers megteremtőjét írta le, éppen az ő nyitott szabadversei hatottak legkevésbé Radnótira.³⁹

²⁸ Radnóci 1934, 35, 36.

²⁹ Radnóci 1934, 51.

³⁰ Radnóci 1934, 73.

³¹ Radnóci 1934, 81.

³² Radnóci 1934, 88.

³³ Radnóci 1934, 91, 93.

³⁴ Radnóti Mikós: *Kaffka Margit. A Színek és évek új kiadása alkalmából*. In: Radnóti Miklós: *Próza. Novellák és tanulmányok*. Szerk.: Réz P. Bp., 1971, 284–287, 287. = In: *Radnóti Mikós összegyűjtött prózai írásai*. Szerk.: Ferencz Gy. Bp. 2007, 357–359, 359. Idézi még Ferencz Győző monográfiája. Ld.: Ferencz 2005, 297.

³⁵ Radnóti Miklós: *Kaffka Margit 1918–1938*. In: Radnóti 1971, 375–37. = In: Radnóti 2007, 366–377. Valamint Ferencz 2005, 297.

³⁶ Radnóti Miklós: *Kaffka Margit*. In: Radnóti 1971, 406–414. = In: Radnóti 2007, 387–392.

³⁷ Ferencz 2005, 292.

³⁸ Ferencz 2005, 295.

³⁹ Ferencz 2005, 296.

Az értekezés fogadtatása, kritikák, ismertetők:

Ferencz kötete a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma által 1934-ben kiadott disszertáció „élénk kritikai visszhangjáról” írt, felsorolta a jelentősebbeket, érdemiként és hosszabb terjedelemben azonban csak Rónay György írását ismertette. A kritikus Radnóti dolgozatával két dologban vitatkozott. Bírálata a Kaffka szocializmusát túlhangsúlyozó aspektust és Radnótinak az életművel szembeni esztétikai kifogásait helytelenítette. Rónay meglátása szerint Radnóti éppen azokat a problémákat hagyta figyelmen kívül, melyek valóban a kor problémái.⁴⁰ A monográfia keretei nem tették lehetővé a kritikai visszhang panorámáját, de a többi, hosszabb, rövidebb ismertető, bírálat is tartalmaz lényegi észrevételeket. Az írások a megjelenés utáni időből, az 1934-es, 1935-ös időszakból származtak.

Kállay Miklós a disszertációról a *Képes krónikában* jelentkező állandó könyvfigyelő rovatában tájékoztatta olvasóit. Kaffka „mély asszonyiságáról” „elmélyedő tanulmányt” író szerzőként nevezte meg Radnótit. Kállay a legfontosabbnak a lélektani elemzést tartotta, szerinte ez adta az egész kor mentális keresztmetszetét, megértésének kulcsát. A Kaffka-életmű az ő meglátása szerint is fejlődési vonalba helyezve olvasható. Az értekezés a „vidéki nyűgöktől való lázadó elszabadulással kezdődik és a „női probléma világvárosi megoldási lehetőségeinek nagy korregényéig” jut el. Kállay értelmezésében Kaffka műve nagyon is benne gyökerezik korában s azok a problémák, amelyeket felvet és megoldani próbál, átmeneti jelentőségűek egy ma már teljesen lezárt kérdésben. Az ismertető szerint ezért nem érdeklí már a mai kort Kaffka Margit, aki minden nagy tehetsége mellett mint író is halott. Radnóti tanulmánya teljesen érthetővé teszi ezt a „magában eléggé szokatlan irodalmi jelenséget”.⁴¹

Szabados András a *Láthatár* Könyvszemle rovatában írt rövid recenziót. A könyv műfaját Szabados tárgyán és tartalmán túlnőtt tanulmányként határozza meg. A kötet eszerint „szellemével, világnézetével dokumentálja szerzője gondolkodásának szociális állásfoglalását.” A kötetet az elvégzett munka teljesítményén túl egyéni teljesítménynek, a lélek és forma fejlődésének vizsgálatát tökéletesen megvalósító írásnak tartja. Ő is felismeri a szövegből erősen kihallatszó szubjektumot: „Az idézetek, amelyekkel előadását megvilágítja, állításait bizonyítja, magát Radnótit is megvilágítják.” Mert aki ilyen műgonddal, ennyi ízléssel, hozzáértéssel tudta kiválasztani őket – az maga is íróművész. Rajongója az íróművészetnek, a magyar szónak, a stílusnak. Radnóti Miklós könyve a legteljesebben adja vissza írójának világszemléletét és sajátos egyéni arcát.” Sőt, a recenzens a dolgozat nyelvi megformálásában, a tudományos stílushoz igazodó többes szám használatában is többet, lelki okokat sejtett. Szerinte Radnóti egyedül érezte magát gondolataival, és lelki cinkostársat keresett, akivel igazolhatja magát, és ez az olvasó. Ez az elképzelés talán nem helytálló, a dolgozat nyelvi megformáltságában érzésem szerint a kor tudományos elvárásaihoz igazodó szokásról lehet csak szó. Szabados hiányosságként ismeri fel „a stílus gátlottságát” de érzi az önálló tudományos hang alakulását. Amit többen líraiságnak, költői hangnak látnak az ő olvasatában sajátos, egyedi stílus: „Úgy érezzük, mintha egy jóleső,

⁴⁰ Rónay György: *Radnóti Miklós: Kaffka Margit művészi fejlődése*. Vasárnap 1934. nov. 23. sz. 468. Idézi Ferencz 2005, 298.

⁴¹ Kállay Miklós: *Körutazás könyvorszámban*. Képes Krónika 1934. 36. sz. 25.

széles mosoly vonulna végig a könyvön, és ez a láthatatlan, belülről jövő meleg mosoly csak igazi íróművészek sajátja.”⁴²

Solt Andor az *Irodalomtörténeti Közleményekben* megjelent tanulmányában a Kaffka-életmű értését a lírából kiindulva képzelte el. Az értekezést az önkifejezés élményéből fejlődő elemzéseként tárgyalta. A stíluselemzés, a nyelvi kifejezés tényét szem előtt tartó, a „lelkiség alaprétegéig” hatoló vizsgálatát helyes irányának tartja. A végkövetkeztetést problematikusnak érezte és a stiláris jegyek hibáira is felhívta a figyelmet. Véleménye szerint „Radnóti ügyesen alkalmazza ezt a nehéz kutató eljárást, s bár mesterkéltséggel és sokszor homályos stílusa megnehezíti a megértést, eredményei közt sok a megfigyelés és a helyes megállapítás, így elsősorban az, hogy Kaffka egész költészete »mindvégig nem szabadul kísértetlemező jellegétől«. Radnóti tanulmánya csak ott válik vitathatóvá, ahol az elemzésről áttér az összefoglalásra. Dolgozatának bevezetésében a századforduló irodalmi életét jellemzi – elmosódottan, kevésbé jellemzően. Befejező, Kaffka irodalomtörténeti helyét kijelölő megállapításai pedig a kelletténél szűkebbre vonják az író hatását és életszerűségének határait”.⁴³

Feleky Géza f. a *Magyar Hírlapban* f. g. monogrammal közölt cikkében a tizenhat éve halott Kaffka Margitról és a róla megjelent munkákról értesítette olvasóit. Radnóti könyvét örömmel üdvözölte. Véleménye szerint az értekezés a „legszebb mintákból kiindulva, a legjobb példák szerint végig vitt pozitív elemzése egy bonyolult és összetett írói egyéniségnek”. A kötet teljes joggal viseli a *Kaffka Margit művészi fejlődése* címet, mert valóban nem áll meg a felszínen, valóban a lényegre keresi és találja meg Kaffka írói alkotásaiban. Eközben mindig vannak frappáns szempontjai, ezek közt említi meg Feleky a Balassi Bálint hagyományának folytatásáról írt gondolatokat.⁴⁴

Rónay Mária a Kaffka-kortárs tudásával fogalmazta meg kritikai észrevételeit a *Literatúrában* megjelent ismertetőjében. Bírálat a már említett, később Radnóti által is problematikusnak tartott és később módosított végkövetkeztetést vizsgálta: „Nem tudunk igazat adni a kitűnő Radnóti Miklósnak, aki most megjelent komoly értékű könyvében [...] azt írja, hogy Kaffka Margit ouvre-je észrevétlenül kihullott az irodalomból. »Talaját vesztett irodalom a Kaffka Margité« – mondja Radnóti és ezt az állítását azzal indokolja, hogy Kaffka »központi problémája az asszony és a társadalom, s a kettő viszonya, ezek pedig megoldódtak már az élet síkján, tehát Kaffka Margit által kifejezett periódusokban nem kelhetnek érdeklődést«. Túlzott optimizmus ez az állítás Radnóti részéről, illetőleg a férfiak magától értetődő tájékozatlansága a női lélek útjain. Dehogyan oldódtak meg azok a problémák, amelyeket Kaffka Margit felvetett.”

Rónay vitatkozott Radnóti megállapításával, mely szerint a lélekábrázoló regénynek e fajtájára nincs sem szükség, sem olvasóközönség. A pszichológia gyors fejlődése és az általa felvetett témák iránti érdeklődés a megújuló regényhez is közönséget teremtett. Ezen a ponton ellentmondást fedez fel a dolgozatban, mert a Kaffka önanalízisét hangsúlyozó

⁴² Szabados András: *Könyvszemle. Radnóti Miklós: Kaffka Margit művészi fejlődése (Szegedi Fialatok kiadása)*. Láthatár 1934. 6. sz. 13–15.

⁴³ Solt Andor: *Radnóti Miklós: Kaffka Margit művészi fejlődése. Szeged, Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiuma 1934. 8–r. 104. Irodalomtörténeti Közlemények 1934. 4. sz. 413.*

⁴⁴ f. g. (Feleky Géza): *Kaffka Margit szegény és gazdag, szürke és fényes élete*. Magyar Hírlap 1934. július 15. 158. sz. 23–24.

részeket már éppen a modernség, frissesség jegyében olvassa az elemzés. Rónay és Radnóti egyetértettek azon a ponton, hogy az irodalom korabeli állapotában kevesen művelik „szinte freudi képzettséggel” az irodalmat, ebben Rónay szerint Kaffka megelőzte az analitikus regényírókat. Emiatt kor- és időszerűnek tartja írásait.⁴⁵ Rónay szerint Kaffka írásait tényleg nem olvassák, de azért nem olvassák, mert nem kaphatók a könyvei (Hasonlót majd Schöpflin is megfogalmaz). Radnóti írását hézagpótlónak, a kritikus a megemlékezés szép csokrának tartja. A „kegyeletes szeretet virágai” voltak ezek a sorok, amiket maga Rónay Mária is jelképesen helyezett el Kaffka sírján. Felidéződik ezzel egy másik, sokszor elmondott történet, a hála valódi virágcsokra, amelyet a Radnóti *Napló* tanúsága szerint a költő maga vitt Kaffka sírjára.⁴⁶

A *Délmagyarország* 1934. december 25. száma szerző nélkül, röviden számolt be a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma által kiadott könyvekről, köztük a három doktori dolgozatról, Baróti, Ortutay és Radnóti szövegeiről.⁴⁷ Rövid ismertetőt közölt még Gogolak Lajos a *Budapesti Hírlap* 1934. augusztus 5. számában, Turóczi-Trostler József a német nyelvű *Pester Lloyd*-ban, érzékeny méltatást írt Bálint György a *Pesti Napló* augusztus 5-én megjelent számában.

Schöpflin Aladár, Kaffkáról szóló és Radnóti által is felhasznált írások szerzőjeként a *Nyugatban Kaffka Margitról* című írásában az 1935-ös év két témába vágó értekezését, Radnóti és Ágoston Julián dolgozatát hasonlította össze. Radnóti dolgozatát meggyőzőbbnek tartotta, szerinte a költő „fölényesebben, hűvösebben nyúl a Kaffka Margit élete munkájához, és tárgyilagosabban, nyilvánvalóbb tudományos módszerrel bírálja”. A líraiságot, a közvetlen stílust meglepő módon nem a költő, hanem éppen Ágoston dolgozatában gondolta zavarónak. „Ágoston nem titkolja, hogy szeretet és elragadtatás vezette a témához. Érdekes, hogy aki mint költő is bevált, már szárazabban szól.” Rónayhoz hasonlóan ő is Kaffka elfeledésének tényével polemizált, a szöveg tipizálási vágyával kapcsolatban pedig óvatosságra intett. Azt a politikumot, amit Fejtő természetes módon erényként fogalmazott meg, máshogy látta: „Nem szabad mindenben a típust látni, a Mária évei hősnője már a regény írásakor nem volt típus, ma még kevésbé az”.⁴⁸

Fejtő Ferenc a *Szocializmusban* ismertette a disszertációt, a Radnóti által „marxista esztétikaként” meghatározott módszer metodológiáját helyezve középpontba. Véleménye szerint Radnóti a szellemtörténeti módszer és az eddigi magyar Kaffka-kutatások bőséges, de kritikus felhasználásával új, és teljes képet rajzolt a szerzőről. A szellemtörténeti módszert „talpára állítja”, elemző magatartását „nem a vizek fölött szállongó elvontság, hanem a kornak, társadalomnak, osztálynak lüktető, valóságos szellemisége” irányítja. A kritika az életmű korában és osztályában tárgyalt sajátosságait emelte ki, az „asszonyi jellegzetességek” politikai vonásait, Kaffka saját szocializmus-humanizmus értelmezését részletesen, és jól elemzett problémákként tárgyalta. Fejtő a szerző nyelvteremtő avatottságát a választott téma kutatásához idomuló, arra alkalmas szempontnak tartotta. A disszertáció végkövetkeztetését a sokat emlegetett lelki beállítottság hasonlóságára építette, ezt a kritikus erénynek és nem hibának tartja: „Radnóti végkövetkeztetése nagyon elűt a megszo-

⁴⁵ Rónay Mária: *Kaffka Margit az író és az asszony*. Literatura 1934. aug. 15. 241–245.

⁴⁶ Radnóti 1989, 10.

⁴⁷ *A szegedi fiatalok új könyvei*. Délmagyarország 1934. december 25. 44.

⁴⁸ Schöpflin Aladár: *Kaffka Margitról*. Nyugat 1935. jan. 1. sz. 58–59.

kottól. Az értekezések írói a legmértőbben elfelejtett írókról is szinte kötelezően állapítják meg a nagyságot. Radnóti szeretettel foglalkozott tárgyával és mégis megőrizte a szükséges distanciát. Szerinte Kafka „kihullott a rostán” mert nem „teremtett”, hanem ábrázolt, önkifejezést adott, de az én, amellyel kifejezett, nem ért el az igazi mélységekig.”⁴⁹

Szinnyei Ferenc az *Irodalomtörténet*ben együtt ismertette a három Sík-tanítvány doktori értekezését. Baróti Dezső, Ortutay Gyula és Radnóti Miklós doktori dolgozatai meglátása szerint a modern szellemtörténeti irányt követték. Mindhárom újraértékelésre, új szempontok fölvetésére, a tárgyalt írók új irodalomtörténeti megvilágítására törekedett. Különösen Ortutay Tömörkényről írt dolgozatát dicsérte, jó bibliográfiája, és a korábbi kutatásokat összefoglaló szemlélete miatt.⁵⁰ A Radnóti-dolgozatnak, ahogy Sinnyei írja, már a címe is hangsúlyozta, hogy „nem akar teljes monográfia lenni”. A bírálat szerint a költői egyéniség, líra és próza tartalmi és formai fejlődésének elemzésében igen sok a finom megfigyelés. A szerző azon állításával viszont egyet ért, hogy „Kafka Margit mindeztől saját korának írója s így harca is a korral eltűnő”. Sinnyei felfogása szerint minden író korának kifejezője, ha nem így lenne, mindegyik letűnne korával együtt. Bírálat megjegyzése, hogy az értekezés nem ad igazi képet Kaffkáról. A sok „fejlődésben”, elvont analízisban elmosódik maga az írói arckép. Hibául rója fel, hogy az előadás „nem elég logikus és világos, sokat ismételt, ide-oda ugrál, igen sokat idéz, de a maga nézeteit annyira összekeveri másokéival, hogy néha alig állapítható meg, mi az eredeti fejtegetéseiben”. A líraiság, kötetlen hang sok helyen elfedte a tudományos eredményeket, ezt Sinnyei finom figyelmeztetés formájában üzent a szerzőnek: „Nagyon kérjük fiatal tudósjelöltjeinket, hogy ne tévesszék össze a tudományt a lírai költészettel. A tudós az igazságot keresi, és ha megtalálta, már a maga meggyőződése szerint közli másokkal. Ez a közlés azonban célját téveszti, ha nem jelenik meg logikus, rendszeres, világos formában, mert különben csak az igazság elködösítésére vezet.”⁵¹

Forgács Antal a *Gondolat*ban közölt elemzésében ugyancsak esztétikai elképzelései, politikuma mentén vizsgálta a dolgozatot. Fejtő gondolatainak párhuzamát olvashatjuk itt, a szellemtörténetet, a dialektikus módszerek kritikájában Radnóti elképzeléseinek is megfelelő módon, a dolgozat erényei. „Irodalomtörténészeink és esztétáink szellemi és formatörténeti szempontokon nemigen jutnak túl műveikben, azok, melyek társadalmi szempontokat vetnek fel egy-egy író fejlődésvonalának felvázolásánál, a szellem- és formatörténeti szempontokat hanyagolják el szívesen. Önmagában pedig mindkét módszer mechanikus. Kafka Margit művészi fejlődéséről írott könyvében Radnóti a szellem- és formatörténeti szempontoknak a szociális szempontokkal való szintézisét igyekszik megteremteni, s az úttörők bátorságával, dialektikusan közelíti meg anyagát. A baj csupán az, hogy ez a dialektika gyakran kanyarodik el az idealizmus irányába. Radnóti látja ugyan, hogy az esztétikai kérdések mögött politikum húzódik meg, s mégis így elemzi a kialakuló naturalizmust.” Az első fejezet téziséét Forgács nem tudja elfogadni. Szerinte a sorrend éppen fordított, a „lázaság” alapját nem a naturalizmus adja, hanem ez a lázaság az alapja

⁴⁹ Fejtő Ferenc: *Szegedi fiatalok*. Szocializmus, 1935. febr. 2. sz. 89.

⁵⁰ Sinnyei Ferenc: *Szegedi doktori értekezések. Radnóti Miklós: Kafka Margit művészi fejlődése. Baróti (Kratofil) Dezső: Dugonics András és a barokk regény. Ortutay Gyula: Tömörkény István*. Irodalomtörténet 21 (1935) 28–29, 28.

⁵¹ Sinnyei 1935, 29.

a naturalizmusnak, amelyet éppen az új életszemléletnek megfelelő megnyilatkozási formákat keresve teremtett meg. „Radnóti nagy alaposággal vázolja fel Kaffka Margit fejlődésének útját az anarchista asszonyi lázadástól az önként vállalt tudatos szocializmusig. Kezdetben csak ez az asszonyi lázadás irányítja Kaffka lelkivilágát, de ebben az időben is szociális lelkiismerete a legmagasabb fokon érzékeny. Az asszonyiség nála mint az emberi elnyomatás szimbóluma jelenik meg [...] szocialistának vallja magát, noha szocializmusa inkább érzelmi, mint tudományos alapokon nyugszik.” A dolgozat eredménye a recenzens szemléletében éppen az, hogy nem értékeli túl Kaffka szocializmusát. Forgács a disszertáció végkövetkeztetésével egyetért, azt továbbszöve fogalmazza meg, hogy ez az életmű már csak „kordokumentum”, amely nem „ad útmutatást a jövőre.”⁵²

Kultusz, arc, identitás:

Török Sophie *Hol az én életem?* című, *Nyugat*-ban közölt írásában Kaffka recepciójáról és a visszaemlékezésekről szólva fontosnak érezte kiemelni az arcajzolás gesztusát.⁵³ Radnóti dolgozata ilyen lélekből és formából kibontakozó arcot rajzol. Ezt a szándékát a hibák ellenére is meg tudta valósítani. Nem titkolta hogy ennek a képnek az ábrázolása saját identitása megteremtésében is segítette, talán éppen ezért tartotta fontosnak megtenni és főleg megírni (!) a mester előtt tisztelgés már idézett gesztusát. A doktori védés után néhány héttel Fannival együtt felkeresték Kaffka sírját, ahol Radnóti beszámolója szerint olyan jelenet játszódott le, mely Kaffka elfelejtettségének szimbólumaként lett része magánmitológiájának. A *Napló* 1934. július 13-i bejegyzésben ezt olvashatjuk: „Drágával lenn jártunk a Farkasréti temetőben. Kaffka sírjára vittünk virágot.” A temetőőr hivatalnoknak persze nem jelentett semmit a név: „Mintha Nagy Jánost keresném. [...] Keresgélés után megtaláljuk a sírt. Bádoggal borított, kopott fejfa, bádoggal tábla. A sírt benőtte a zöld. Elhanyagolt, magányos.”⁵⁴ A nem feltétlenül szenvedélyből választott téma beépül a gondolkodásba, költői magatartásba. A megrajzolt költői arcképnek, Radnóti Miklós arcának része lesz.⁵⁵ Olyan ember identitásának része, akiről tudjuk, nem állt távol a szellemi család imaginárius közegének megteremtése. Erre az egyik legszemléletesebb, legtöbbet idézett példa a Komlós Aladárnak írt levél esete. A levélbe, melyet naplójába is bemásolt Radnóti az Ararát–almanachba írás felkérését utasította el. Érdekesebb azonban, hogy hiányzó zsidó identitása helyett képezte meg azt a fiktív családot, amelyet a magánvallás részévé tett: „Hogy is kezdjem... A szobám falán három „családi kép” van, három fényképmásolat. Barabás egyik meglehetősen ismeretlen Arany-festményének másolata, ugyanerről a festményről egy külön fej, és Simó Ferenc egy nemrégiben fölfedezett festményének másolata az öreg Kazinczyról. A Kazinczy-képről [...] de az Aranyról is sokan [...] megkérdezik:

⁵² Forgács Antal: *Kaffka Margit művészi fejlődése. Radnóti Miklós könyve (Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának kiadása)*. Gondolat Antológia. Bp., 1978, 369–370.

⁵³ Török Sophie: *Hol az én életem? Kaffka Margit emlékezete*. *Nyugat* 1937. jan. 1. sz. 5.

⁵⁴ Radnóti Miklós: *Napló*. Bp., 1989, 10.

⁵⁵ A Radnóti-arckép megképződését, az értelmezői közeg arcképkészítő törekvését összefoglaló tanulmány Vári György: „Mert annyit érek én, amennyit ér a szó” *Kultusz, figuráció és kulturális emlékezet összefüggései Radnóti Miklós költészetében*. In: uő: „Az angyal a részletekben...” *Pozsony*, 2004, 9–22.

»a nagybátyád?« vagy »a rokonod?« – Igen – felelem ilyenkor, Arany és Kazinczy. S valóban, nagy- vagy dédbátyáim ők.”⁵⁶

A Kaffka-disszertáció olyan ember életművébe épült be, aki doktori címét szívesen használta. Büszke volt rá, csakúgy, mint sokszor hangsúlyozott magyar költő voltára. Hogy számára az önépítés hasonló gesztusai fontosak voltak, az életrajz sok részletéből tudhatjuk. Gondoljunk utolsó kérésként megfogalmazott, a halál és az önként vállalt mártírium mitikus minőségeivel telítődött soraira a bori noteszből: „Ez a jegyzőkönyvecske Radnóti Miklós magyar költő verseit tartalmazza.”⁵⁷

⁵⁶ *Erőltetett menet. In memoriam Radnóti Miklós.* Szerk.: Réz P. Bp., 1999, 210. Az identitás bonyolult mintázatairól folyó diskurzusban ezt a pillanatot idézi fel Ferencz Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete. Kritikai életrajz.* Bp., 2005, 540., valamint Vári György már idézett kritikájában. V. Gy. 2007, 209–210.

⁵⁷ Radnóti Miklós: *Bori notesz.* Facs. Kiad. Bp., 1970, 13.